

Радько А. В.,
молодший науковий співробітник,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки
(Луцьк)

ПРОЗА ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ Б. ЯКУБСЬКОГО

Багатогранна творчість Лесі Українки акумулює в собі рідкісний феномен культурно-національного розквіту в одній особі. Її талант проявився й досяг значних здобутків не лише в поезії та драматургії, а й в інших літературних проявах: прозі (белетристиці), літературознавстві, літературній критиці, перекладництві, публіцистиці, етнографії, листуванні та ін. Прозові твори поетеси – це результат не тільки її активного творчого росту, а й внутрішнього розвитку, духовного зростання, результат напружених і болючих роздумів над проблемами людського буття.

Прозову спадщину Лесі Українки неоднозначно оцінювали критики. Сучасна письменниці літературна критика лишила тільки окремі відгуки на окремі прозові твори. І. Франко з повагою ставився до прозової творчості Лесі Українки, усіляко сприяв друку її праць та був переконаний, що в прозі вона не піднялася до таких вершин, як у ліриці чи драматургії, чиста епіка не входила в обсяг її таланту. У листі до Олени Пчілки 18 вересня 1891 р. І. Франко писав, що йому дуже подобається Лесина новела “Жаль”, проте М. Павлик радив узагалі знищити цю повість [1, 161, 210].

На сторінках українських газет і журналів першого десятиліття ХХ ст. з’явилося немало згадок про окремі прозові твори Лесі Українки. Не всі з їхніх авторів висловлювалися прихильно, адже у своїх творах письменниця порушувала віджилі художні традиції, а запроваджувала становлення й розвиток якісно нової прози. Зокрема, І. Нечуй-Левицький у розвідці “Сьогочасна часописна мова на Україні” (1905) досить різко критикував мову оповідання Лесі Українки “Приязнь”.

Принагідно до аналізу прози письменниці у своїх статтях зверталися М. Євшан, А. Ніковський, Л. Старицька-Черняхівська, І. Стешенко. Дослідники, не вдаючись до глибокого сюжетного аналізу, подали коротку характеристику її окремих прозових творів, підкреслюючи їх драматизм, глибокий психологізм образів.

У 20-х роках вийшли у світ монографії М. Драй-Хмари та М. Зерова про життя та творчість Лесі Українки. У своїх працях автори досліджують окремі прозові твори письменниці, але, не маючи у своєму розпорядженні достатньо документальних матеріалів, щоб здійснити глибокий літературознавчий аналіз, обмежуються окремими узагальненнями, схематичним аналізом.

Отже, офіційна критика мовчала, оскільки була неспроможна повною мірою оцінити художній метод і мистецькі пошуки прози Лесі Українки.

Наукове вивчення прози письменниці фактично почалося у 20-х рр. ХХ ст. із виходом багатотомних видань її творів. У семитомному виданні “Книгоспілки” 1923–1925 рр. художня проза складала сьомий том і була представлена дев’ятьма творами, надрукованими за життя письменниці, та незавершеним оповіданням

“Екбаль-ганем”. У зібранні творів 1927–1930 рр. цього ж видавництва проза вміщена в десятому томі, який і був першим науково-критичним виданням значної частини прозової спадщини Лесі Українки. Том супроводжувався вступною статтею Б. Якубського “Леся Українка – белетрист” і досить детальними примітками до окремих творів. Вступна стаття стала першою спробою історико-літературного огляду прози Лесі Українки. Крім того, із дев’ятнадцяти вміщених у томі творів шість друкувалися вперше.

У радянський період до аналізу прози Лесі Українки зверталися О. Бабишкін, О. Дейч, І. Журавська, А. Каспрук, В. Курашова, Л. Міщенко та ін. О. Білецький, не вдаючись до аналізу, ставив прозові твори Лесі Українки в один ряд з оповіданнями І. Франка, М. Коцюбинського й інших класиків української прози кінця ХІХ – початку ХХ ст. Окремо варто виокремити монографії Л. Кулінської та Т. Третяченко. Вони містили глибокі дослідження історії текстів, трактування ідейної проблематики образів, з’ясування художньої своєрідності того чи іншого твору аргументувалося аналізом рукописних джерел.

У працях сучасних науковців В. Агеєвої, Н. Балабухи, О. Головій, Т. Гундорової, О. Забужко, Л. Зубік, Н. Колошук, М. Крупки, Л. Оляндер, Т. Проскуріної, В. Сірук, М. Хмелюк та інших із нових методологічних позицій досліджується проза Лесі Українки. Концептуальним питанням творчого методу, стилю, поетики, естетики письменниці присвячено праці М. Моклиці, Л. Скупейка. У студіях В. Агеєвої, Т. Гундорової, М. Крупки та інших творчість Лесі Українки розглянуто крізь призму постмодерної теорії тексту, зокрема феміністичного дискурсу. О. Забужко, Я. Поліщук, М. Зубрицька з позицій сучасних підходів до вивчення художньої спадщини письменниці (теорії рецептивної естетики, феноменологічної критики, деконструктивізму) пропонують досягнути її як цілісність, тотожність собі самій. Відповідно, розширюють можливості всеохоплюючого бачення літературних явищ у синергетичному контексті, змінюється роль читача, який виступає як співавтор.

Досліджуючи творчість Лесі Українки як послідовну еволюцію, Б. Якубський поділяє її на два періоди. У першому мистецький хист письменниці тягнє до великого епічного жанру (ранні поеми), у другому – до драми (монологи й діалоги), що пізніше реалізувалось у драматичних поемах. Проза, як переконаний дослідник, – це проміжний етап, завдяки якому авторка від лірики перейшла до драматургії та в цілому, за винятком повісті “Жаль”, характеризується високопоетичністю, що не зраджує “надзвичайно виразної поетичної своєрідності Лесиної творчості” [3, 38].

Б. Якубський, порівнюючи епічний талант письменниці з творчістю О. Кобилянської, В. Стефаніка, В. Винниченка, відзначав, що в царині художньої прози вони зробили значно більше, але проза Лесі Українки займає своє, особливе, далеко не останнє місце. Він першим запропонував аналізувати прозу письменниці в контексті наукового осмислення всієї її творчості.

Об’єктом дослідження Б. Якубського стали 19 прозових творів Лесі Українки, опублікованих у Х томі 12-томного видання 1927–1930 рр. (“Така її доля”, “Святий вечір”, “Метелик”, “Біда навчить”, “Весняні співи”, “Жаль”, “Пізно”, “Школа”, “Місто

смутку”, “Голосні струни”, “Над морем”, “Примара”, “Приязнь”, “Розмова” та незакінчені твори “Утопія”, “А все-таки прийди”, “Interview”, “Помилка”, “Екбаль-ганем”). Б. Якубський подав періодизацію прозової творчості Лесі Українки, виділивши ранній період, позначений впливом етнографічно-реалістичної школи, і пізніший, у якому простежуються потужний ліризм, драматизація сюжету, неоромантичний стиль письма.

До раннього періоду віднесено твори “Така її доля”, “Святий вечір”, “Метелик”, “Біда навчить”, “Весняні співи”. У цих оповіданнях, що відрізняються між собою в жанровому плані й манерою письма, спостерігає зародження рис пізнішої творчості Лесі Українки. Як прозаїк Леся Українка дебютувала в жанрі образка (“Така її доля”), який є типом фрагментарної малої прози – твором, обмеженим у часі, центрованим навколо певного місця та певного моменту. Перші з названих два оповідання написані в народницькому дусі, у старій манері, як цілком реалістичні твори. Аналізуючи казки “Метелик” і “Біда навчить”, Б. Якубський виокремлює риси, що характерні для пізнішої прозової творчості письменниці. Найперше, що виділяє дослідник – це філософія яку подає автор цих ніби дитячих казок: “Хто бачить смерть у сьайві? Воно горить, миготить, міниться, – там світло, там тепло, там життя”. По-друге – мораль казки, через яку говорить сам автор, що дуже далека від усякого романтизму, і здається зовсім не дитячою: краще згоріти на вогні, аби тільки побачити в житті те вогненне світло.

Окремо Б. Якубський виділяє “Весняні співи”: “у цьому оповіданні ніби змагаються між собою дві поетичні манери – реалістично-побутова та романтично-психологічна, але та й та ще надто кволі і зв’язані міцно з старою манерою української художньої літератури її народницьким етнографізмом” [3, 208–209].

У цьому ж стилі, але вже трохи складнішому та соціально гострішому, на думку Б. Якубського, написано оповідання “Школа”. Акцентовано увагу на улюбленому композиційному елементі Лесі Українки – оповіді від автора.

Переломним щодо стилю написання дослідник вважає оповідання “Жаль”. У цьому творі Б. Якубський зосереджується на психологізмі, що характеризуватиме всі пізніші прозові твори Лесі Українки. Науковець переконаний що письменниця – надзвичайно тонкий знавець жіночої психології, вона послідовно збільшує, зміцнює психологічне напруження, ситуація розвивається не через події, “а через послідовне ускладнення становища її героїні, через послідовне заглиблення її психічних переживань” [3, 212]. Закінчення твору (убивство людини, найбільший у житті людському злочин) виконано цілком у традиціях драматичного романтичного твору. Розмірковуючи, дослідник приходиться до висновку, що “повість “Жаль” – це зразок молодого романтичного стилю Лесі Українки” [3, 214]. Із написанням цього твору Б. Якубський пов’язує закінчення першого етапу прозової творчості Лесі Українки, який характеризувався шуканнями літературного стилю, що відобразилось у русі від реалістичного писання до формування виразного романтичного світогляду. А 1894–1895 рр. Б. Якубський вважає періодом значного росту літературної манери Лесі Українки як прозаїка.

Досліджуючи другий етап, науковець прослідковує подальшу стильову еволюцію прозової творчості письменниці.

Б. Якубський аналізує ідейний зміст оповідання “Примара”, на яке до нього майже не звертали уваги інші літературознавці, визначає його як “блискучий психологічний етюд, емоційно надзвичайно сильний, разом дуже стислий... Цей твір з’являється якимсь зародком майбутніх двох віршованих і більш драматичних творів – “Айша й Мохамед” та “Йоганна, жінка Хусова”” [3, 215]. Отже, наявність спільних мотивів, вважає дослідник, дає підстави говорити про спадкоємність текстів. Зазначимо, що, маючи за об’єкт вивчення той чи інший твір, Б. Якубський завжди розглядає його в контексті не лише доби, історії, біографії письменниці, але і як невіддільну частину цілісного творчого процесу Лесі Українки. Тому у своїх дослідженнях науковець часто проводить паралелі між лірикою, прозою та драматургією.

Високо оцінивши оповідання “Пізно”, значно слабшими Б. Якубський вважає “Місто смутку” й “Голосні струни”. “Місто смутку” цікаве, на його думку, як джерело “психологізму” письменниці: “показує, як цікавилася Леся Українка людською психологією, навіть і ненормальною” [3, 216]. А друге оповідання “цікаве як ще один зразок романтичної теми й психологічної її обробки в еволюції прозової творчості Лесі Українки” [3, 216].

Окремо з-поміж прози Лесі Українки Б. Якубський виділяє оповідання “Примара”, яке зовсім не зацікавило критиків: “воно не виходить за межі психологізму, властивого художній прозі Лесі Українки, але тут маємо вже психологію не індивідуальну, а колективну, психологію юрби” [3, 217]. Дослідник виокремлює чотири основні ідеї, навколо яких розвиваються події твору:

– зі смертю кожної людини вмирає цілий світ, “ідея індивідууму, тієї неповторної одиниці, бо “кожен з тих людей має цілий світ в очах, і ніхто інший не має такого світу”, і світ той гине навіки, як тільки погаснуть ті очі” [3, 218];

– інтернаціональна ідея – “тут гинуть за ніщо люди в різних убраннях, різних народів, і коли хто стане втікати, то “рідна мова стане для нього прокльоном товариша, що не в свою чергу вступив до брами жаху”” [3, 218];

– безглуздя несвідомої “кругової поруки”;

– “хто був той один, що був головою потвори?”.

Яскравим зразком другого періоду прозової творчості Лесі Українки, що характеризується відмінним від народницько-етнографічного стилю писання, Б. Якубський вважає оповідання “Приязнь” 1905 р. Як відомо, цей твір написано на конкурс. Оповідання мало відповідати цілком реалістичному стилю. Натомість маємо свідому спробу Лесі Українки поєднати реалістично-побутовий стиль із новим для неї неоромантичним. І, як результат, в оповіданні реалістично-побутова лише тема, а все інше витримано в романтичному стилі. Навіть більше, зауважує дослідник, “міцними імпресіоністськими штрихами” змальовано близьких родичів головної героїні: “коли в образах “хлопів” та “гувернанток” знайдемо манеру реалістичну, в образах кривих Юзі побачимо манеру імпресіоністичну, що є певне розгалуження художнього реалізму, то в головному художньому образі цього оповідання – пані Юзі – маємо тип суто романтичний” [3, 219].

Аналізуючи прозу Лесі Українки, Б. Якубський говорить про схильність письменниці до гумору, іронії, сатири, що, власне, було властиво й самій авторці.

Розглядаючи вперше опублікований незакінчений твір “Interview”, дослідник виокремлює риси сатири, притаманні письменникам-романтикам, у яких “сатира завжди спрямована проти всього заяложеного, утертого, тривіального: на тлі романтичного ідеалу все це особливо гостро випирає” [3, 221].

Вивчав Б. Якубський і незакінчене оповідання Лесі Українки “Помилка”, де вперше у своїй творчості письменниця використала незвичну форму – стилізовану епістолярну сповідь героя. Відзначивши художньо виразне сполучення двох “ліній” – “громадсько-психологічної та індивідуально-психологічної”, позначених “міцними й глибокими життєвими психологічно-емоційними елементами” [3, 222], – у цілому дослідник відзначив оповідання “Помилка” як високохудожній твір неоромантичного стилю, що формує генезу літературного стилю прози письменниці.

Отже, аналізуючи прозові твори Лесі Українки, Б. Якубський підходить до питання визначення її літературного стилю. “В усій своїй творчості – не тільки белетристичній, – вважає дослідник, – була за “новоромантика”” [3, 227]. Орієнтуючись на західноєвропейську літературу, вона “свідомо порвала зв’язки з сучасною їй українською літературою, з літературою чи культурницько-просвітянською, чи реалістично-натуралістичною; вона в своїй творчості наслідувала літературний стиль <...> неоромантизму” [3, 228]. Домінуючою думкою неоромантиків була та, “що ні в природі, ні в житті немає нічого, що було б, мовляв, через своє народження, другорядним. Кожна істота для письменника є явище першорядне” [3, 227]. Неоромантизм Лесі Українки дещо своєрідний, вважає Б. Якубський, адже, “з одного боку, за джерело цього стилю соціальний стан тодішньої української інтелігенції, а з другого боку – літературні впливи європейських письменників у позначеній вже їхній формі. Ця форма й є, власне, відштовхування від *suigeneris* “занепадного” європейського новоромантизму в бік прогресивний, як на той час то й революційний” [3, 229].

Отже, Б. Якубський, високо оцінивши прозу Лесі Українки, з’ясував жанрові особливості, стильову манеру, історію видання, виділив етапи в еволюції белетристики Лесі Українки, зупинився на психологічних імпульсах творчості. Уважно дослідивши від першого до останнього прозові твори в їх хронологічній послідовності, науковець відзначив жанрову різноманітність епосу (образок, нарис, казка, оповідання, невелика повість) та жанрову еволюцію – від побутового образка до психологічного або філософського етюд, до зарисовки в напібелетристичній формі; від соціально-побутового оповідання до оповідання соціально-психологічного. Акцентовано на переході від побутописних жанрів до психологічних. Зазначено, що Леся Українка у своїх творах ніколи не зазнавала впливів російської літератури, а натомість засвідчено вплив західноєвропейської традиції, визначено стиль її творів як неоромантичний.

Література

1. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка: хронологія життя і творчості / О. Петрівна Косач-Кривинюк ; [вст. ст. М. Г. Жулинського]. – Препринт. вид. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. – XI с. – 928 с.
2. Українка Леся. Зібрання творів : [в 12-ти т.] / Леся Українка. – К. : Наук.думка, 1976. – Т. 7 : прозові твори ; перекладна проза. – 567 с.

3. Якубський Б. Леся Українка – белетрист / Б. Якубський // *Творчий шлях Лесі Українки : [біографічні матеріали : збірник ст. / вст. ст. Л. Скупейка ; упоряд. та прим. А. Радько]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. ЛесіУкраїнки, 2012. – 471 с.*

Анотація

У статті висвітлено рецепцію прози Лесі Українки в наукових працях Бориса Якубського. Розглянуто еволюцію творчості письменниці.

Ключові слова: белетристика, проза, аналіз, психологія творчості, еволюція творчості, стиль.

Аннотация

В статье освещается рецепция прозы Леси Украинки в научных произведениях Бориса Якубского. Рассмотрена эволюция творчества писательницы.

Ключевые слова: беллетристика, проза, анализ, психология творчества, эволюция творчества, стиль.

Summary

The article is about the reception of Lesya Ukrainka's prose in the scientific works of Borys Yakubskyy. The poetess' creative work is described there.

Keywords: fiction, prose, analysis, the psychology of creative work, the evolution of creative work.

УДК 821.111.09-3“19”

Самохіна В. О.,
доктор філологічних наук,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

КОМІЧНЕ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ХХ–ХХІ СТ.

Актуальність і новизна статті полягають у висвітленні проблеми комічного в постмодерністському художньому тексті на матеріалі сучасних літературних творів письменників Європи та США.

Теоретики стверджують, що початок ХХІ ст. характеризується новим ренесансом – у ньому існує нез'єднання (І. Ільїн, П. Козловський). Це несвідоме прагнення у парадоксальній, ігровій формах до цілісного та світоглядно-естетичного осягнення життя та чітке розуміння фрагментарності [13, 482]. Іноді постмодерністську прозу називають “іронічними навичками”, тому що частина цієї літератури іронічна та пародійна. Іронія, а також “чорний гумор” (пов'язані з концептом гри у Ж. Деріди та ідеями, висловленими Р. Бартом у “Вдоволенні від текста”, є найвпізнаванішими рисами постмодернізму. Отже, у згоді з філософськими та естетичними передумовами, переважаючими характеристиками уявлень про постмодернізм стають травестія, пастиш, велика кількість цитат та ремінісценцій. Комічне в літературі постмодернізму ХХ–ХХІ ст. характеризується усвідомленням принципів різноманітності, коли вибір замінюється співставленням численних можливостей інтерпретацій будь-якого уявлення соціального та духовного життя.

Постмодернізм у сучасній культурі – це оригінальне сприйняття буття, що виражається у тексті. Художній дискурс постмодернізму як складова культурного процесу виражає ставлення людини до сім'юсфери, яка перебуває в постійному,